

L. PALMAITIS

PASTABOS DĖL BALTŲ NEGIMININIŲ ĮVARDŽIŲ „BIKAZUALUMO“

1974–1975 m. parašytame kandidatiniame darbe pagal visus lietuvių tarmių faktus bei kitą medžiagą mano suformuluota negimininių įvardžių genezės koncepcija, apimanti pagrindines baltų kalbų diferenciacijos pakopas. Tolesnis darbas to vaizdo nepaneigė. Aiškinant naujausias raidos fazes, medžiagos įsisavinimo lygis buvo nevienodas. Lietuvių kalbos atveju buvo išsamiai pasinaudota LKLI tarmių kartoteka, o atitinkami latvių kalbos faktai išnagrinėti tik pagal J. Endzelyno „Latvių kalbos gramatiką“ (LaGr). Imantis artimesnių rekonstrukcijų, svarbiausias uždavinys buvo susigaudyti tuomet dar įvairiai aiškinamoje dabartinių vienaskaitos formų istorijoje lietuvių kalboje. Tą istoriją ir dabar įsivaizduoju beveik be pataisų. Vystymosi išėties taškas yra buvusio archainio determinuoto fientyvo → genityvo **me-ne¹* > lie. *mane* (greta inertyvo → nominatyvo **ež-/*až-²* > lie. *aš*) ir archainio netiesioginio linksnio („datyvo / lokatyvo“) **mei / *mi* > lie. *mi* konfrontacija, veikiant vardažodžio sistemoje susidariusioms paradigminių linksnių formoms. Netiesioginio linksnio formos perinterpretavimas pagal *i*-kamienių datyvą išvysto kontaminuotinę dat./loc. **menei/i* > lie. *manie/i*. Partityvinių konstrukcijų su tiesioginio objekto genityvu paplitimas sąlygoja gen. **mane* apibendrinimą į akuzatyvą (plg. vėlesnį sl. gen.-acc. *насѣ* < gen. **nōsōn*). Šis procesas palaikomas lygiagrečiai vartojamos senovinės netiesioginio linksnio formos, kuri nuo to laiko tampa enklitinė. Dat. **menei/i* leidžia pašalinti gen./acc. **mane* sutapimą, apibendrinant kamieną **man-* ir perkuriant genityvą pagal konso-

¹ Pagal šį modelį 2 asm. fient. (apofonijos pilnasis laipsnis!) **taū / *teū* (inert. **tū* su nuliniu laipsniu!) sudaryta r. baltų inovacija fient. – gen. **taue / *teue*. Čia ir toliau ribosimės 1 asmens istorija.

² Disertacijoje ir keliuose tuo metu paskelbtuose straipsniuose operuojama tradiciniais ergatyvo bei absoliutyvo terminais, nesigilinant į tikrąją ergatyvinės sandaros semantiką. Iš tiesų indoeuropiečių prokalbė buvo ne ergatyvinės, bet fientyvinės („aktyvinės“) tipologijos, tačiau terminų neadekvatumas nekeičia minėtų darbų esmės – juose svarstymas ribojasi materialinių formantų modifikacijomis.

nantinio kamieno vardažodžių modelį: **manes*³. Tuo pat metu pagal vardažodinį modelį atsiranda ir acc. **manen*. Lygiagreti gen.-acc. **mane* ir encl. **mi* vartosena skatina acc. **manen* apibendrinimą į genityvą, kur kontaminacijos būdu atsiranda gen. **manens*. Encl. dat.-acc. **mi* sąlygoja dat. **mani* prasiskverbimą į akuzatyvą, o iš ten dėl bendrų akuzatyvo-genityvo formų **mani* apibendrinama ir į genityvą (gen.-dat.-acc. *mani* greta dat.-acc. *mi* paliudyta mūsų laikų Zieteloje). Ši inovacinė netiesioginio linksnio forma atitinkamai skatina ir kitos netiesioginės formos — **manen* — paplitimą.

Kad instrumentalis bei inesyvas — naujausios formos, rodo jų *i*-kamienė struktūra, nes inesyvo pamatu, be abejo, ėjo archainė „dat./loc.“ **mani*, kurią reprezentuoja postpozicinė adess. *manī-pie/-i*.

Remiantis gausiais tarmių bei senųjų raštų faktais, nesunkiai nustatoma ir santykinė visų tų prosėsu chronologija.

Gyvų formų distribucinė analizė, be abejo, patikslintų jų istoriją konkrečiose tarmėse, tačiau 1975 m. rūpėjo kitkas. Kadangi darbe parodomas dabartinių formų įvairovės šaltinis (nagrinėjamų įvardinių paradigmu formavimosi atsilikimas nuo daiktavardinių), tai tuo mažiau dėmesio skirta dabartinėms latvių kalbos formoms. Čia daugiausia domėtasi ginčytinomis formomis *manim*, *tevim*, *sevim*, kurioms ir dabar taikau tą pačią interpretaciją. Iš tikrųjų tos formos nė vienoje tarmėje negali būti išlikusios kaip instrumentalinės jau vien dėl to, kad latvių kalboje neišlikęs morfologiškai įformintas instrumentalis. Instrumentalinė vartosena *a(r) manim*, *tevim*, *sevim* neleidžia vadinti šių formų instrumentalinėmis vien todėl, kad jos vartojamos ir su kitų linksnių prielinksniais: gen. *pie manim*, dat. *līdz manim* ir pan. (lygiagreti prielinksnių vartosena su kitokiais linksninėmis formomis, žinoma, nėra neįmanoma, ypač turint galvoje bendrinės kalbos įtaką). Kadangi funkciškai tai yra casus praeverbialis, tai ir ta aplinkybė, kad kurioje nors tarmėje šalia jo nepasitaiko⁴ neprielinksninės *manim*, neleidžia kalbėti apie įnagininko išlikimą (juk tuomet instr. *a(r) mani* vartosena casus praeverbialis (o ne instr.!) formos *a(r) manim* draudžiama).

³ Ar Garliavoje ir Semeliškėse užfiksuotoji gen. *manēs* būtų tiesiogiai kilusi iš **manes*, nėra esminis dalykas. Visų anksčiausia gen.-acc. **mane* genityvizacija galėjo įvykti tik lipidant formantą **-s* (vienintelį tinkamą).

⁴ Į šitokį teiginį reikėtų žiūrėti labai rezervuotai — tarmėje užfiksuotas populiarių (gen *manis*, dat. *man*, acc. *mani*) formų vartojimas (bendrinės kalbos įtaka?) dar nereiškia, kad toje pačioje tarmėje neieškotina „mažiau populiarios“, rečiau ar retai pasitaikančios paralelinės formos dat., acc. *manim* ar bent jau dat. *manim*, kurios tariamas nebuvimas greta casus praeverbialis *manim* kelia didžiulių abejonių — juk datyvinė galūnė *-m* yra beveik (jei nekalbėsime apie femininum) „universal“ latvių kalbos vienaskaitos deklinacijoje!

Svarbiausia priežastis, dėl kurios la. *manim* laikytina pagal daiktavardžių bei būdvardžių vyr. giminės datyvą atsiradusia inovacija, yra visiškas galūnės vns. instr. **(i)m* pėdsakų nebuvimas latvių daiktavardžiuose ir įvardžiuose. Tiesa, instr. **-mis* užfiksuota *ā*-kamienių daugiskaitoje (LaGr, § 256)⁵, tačiau, deja, būtent šio kamieno vardažodžiai neturi *-mi* lietuvių kalbos vienaskaitos įnagininke. Neparadigminių „datyvinių/instrumentalinių“ modelių su galūnėmis **-mi*, **-mī*, **-mō* ($\pm$ -s) buvimas baltų prokalbėje nekelia abejonės, tačiau ne visur ir ne visi tie modeliai tapo paradigmataizuoti. Šakninis *-m-* visose baltų kalbose rodo didesnę įsitvirtinimo galią būtent daugiskaitos galūnėse. Nėra neįmanoma, kad paradigminių instrumentalio bei inesyvo (nekalbant apie pašalio vietininkus) formavimasis lietuvių ir latvių kalbose vyko (kad ir panašia kryptimi) jau po rytų baltų skilimo. Pagaliau prūsų kalbos medžiaga, kad ir kaip skurdžiai išlikusi, neduoda nė mažiausio pagrindo ir vakarų baltus įtarti turėjus kokias nors paradigmines instrumentalio ir inesyvo formas. Archainis neparadigminis „instrumentalis/lokatyvas“ frazeologizme [*sen wiffan*] *fwaiēis* III 119₁₆ įtikinamai paaiškintas V. Mažiulio (plg. rusų „восвояси“), o iš dviejų formos *māim* vartojimo atvejų vienas yra grynai datyvinis (III 107₁₅) ir rodo „dat./instr.“ formantą prisilipdžius tiesiog prie nenominatyvinės formos **mei* $\supset$ *mai-* / *maj-*.

Rašydamas kandidatinę disertaciją, šių pastabų autorius kreipė dėmesį į nepaprastą negimininių įvardžių galūnių įvairovę, kurios nebuvimas visoje likusioje deklinacijos sistemoje verste vertė suponuoti (dėl tų įvardžių specifikos) vėlesnį negimininių įvardžių paradigmu formavimąsi, veikiant vardažodinių kamienų deklinaciniams modeliams. Tai lyg ir rodo baltų (bei kitų ide. kalbų) ilgai išlikę senovinio (tikrojo!) bikazualumo relikantai, pvz., nom. sg. *aš* – nenom. encl. *mi*, s. i. nom. pl. *vayam* – nenom. encl. *nas*⁶. Nenuostabu, kad palyginus nesena **nōs* tipo buvimą baltuose (plg. dar sl. *ны*) pripažino ir Endzelynas (LaGr, § 352). Vėlesnis vardažodinių linksniavimo galūnių lipdymas prie vienintelio pluralizuoto (**nōs*) ir nepluralizuoto (**nō*) įvardinio kamieno, šitoks akivaizdus daugiskaitoje, mano įsitikinimu, ir lėmė minėtų įvardinių paradigmu silpnumą, o galų gale – ir netikėčiausių variantų atsiradimą: nom. *mes* – nenom. *mumi* arba dat.-instr. *mumis*, instr.-dat. *mumus* tt. Savaimė suprantama, kad pačios tokios formos kaip lie. *mumi*, la. „nenom.“ *mani* mano niekur niekad nebuvo laikomos archaizmais, tačiau kalbant apie nom. *aš*, *mes* – nenom. *mani*, *mumi* tipo sistemas, sąlygiškas (nes linksnis yra pirmiausia sintaksinė kategorija) pavadinimas „bikazualumas“ buvo skiriamas būtent diachroninei dviejų archaiškiausių pradinių kamienų inter-

⁵ Atmetant lietuvių kalbos sporadiškos interferencijos arba grynai fonetinės raidos galimybes.

⁶ Šio enklitiko nebuvimas būtent instrumentalyje, abliatyve ir lokatyve kaip tik rodo šių linksnių vėlesnę paradigmataizaciją arijų kalbose – plg. V. Mažiulio ide. deklinacijos raidos teoriją.

pretacijai. Pripažįstu, kad mano kandidatiniėje disertacijoje ši mintis galbūt ne visur pakankamai aiški. Mano nėra iškelta (ir neketinta iškelti) jokia „bikazualumo teorija“. Ne visur tinkamai pavartotas žodelis „tendencija“ neturėtų ardyti disertacinio darbo esmės: net ir r. baltų prokalbėje nebuvo ir negalėjo būti klasikinės („suvalkietiškos“) paradigmos vns. nom. *aš, gen. *mane, dat. *mani, acc. *mane, instr. *manimi, iness. *maniēn, visai nekalbant apie daugiskaitinę nom. *mes, gen. *mūsōn, dat. *mūmōs, acc. *mūs, instr. *mūmīs, iness. *mūsu. Kai kurios šių rekonstruotų (nenominatyvinių) formų (pvz., instr. *manimi, iness. *maniēn) iš viso dar nebuvo susidariusios, o dauguma kitų (ypač daugiskaitoje) nuo pat pradžių „nestygo“ joms teoriškai peršamose vietose. Šiuo požiūriu suponuoti visiems baltams (kaip yra daroma) nom. *mes, gen. *nōsōn, dat. *nōmōs, acc. *nōs, instr. *nōmīs, iness. *nōsu būtų neįsivaizduotinas dalykas. Šio požiūrio galbūt negalima laikyti vieninteliu įmanomu, tačiau, norint nuginčyti disertacinį darbą, būtent tą požiūrį ir reikėtų paneigti, o ne gražbylystės dėlei pavartotą žodelį „tendencija“.

NOTES ON THE EAST-BALTIC PRONOMINAL “BICASUALISM”

Summary

The synonymous case-forms and the occasional quasi-bicasual paradigms of personal pronouns (e. g. Lith. sg. nom. *aš* – non-nom. *mani*, pl. nom. *mes* – non-nom. *mumi*) might have arisen in different ways by the neutralization, redistribution, generalization, etc. of the various case-forms, though the reason of all these processes was the original bicasualism of the pronominal system (e. g. pl. *mes – **nō(±-s)*). The thing is that the formation of the nominative four-case system took place in personal pronouns after it had taken place in nouns and on the basis of the latter. The same case inflection might have been added to different, not to the single (non-nominative) stem, though the number of such stems (e. g. *nōs, *nō) was fewer than of the current cases. Thus the nominative system paradigms of personal pronouns were “weak” from the very beginning and there is no sense to speak about the “Common-Baltic” paradigms of the type, e. g. nom. *mes, gen. *nōsōn, dat. *nōmōs, acc. *nōs, instr. *nōmīs, iness. *nōsu. Even in the East-Baltic (“Lithuanian-Latvian”) parent language there were no “classical” (i. e. “Suvalkized”) paradigms, the final formation of the declensional systems taking place after the split of East-Baltic. Thus Lith. instr. *manimi*, iness. *manyje* are late *i*-stem pattern innovations on the basis of the non-paradigmatical East-Baltic dat./loc. *mani*. Latvian *manim* (*tevim*, *sevim*) is an innovation spread from the dative where the final *-m* has occurred according to the pure Latvian datives singular in *-m* of nouns and adjectives. There are no traces of singular instrumentals in *-m* in Latvian nominal declension. The instrumental (and the form *manimi) has never existed in Prussian as well (III 107₁₅ is “dat.” *mei with the postponed **-mi*).